

דיין אומר "איני יודע"

הרב יעקב כהן - ראש הישיבה

- א. סוגיית הגמ'
- ב. שיטת הרשב"א
- ג. שיטת הרמב"ם
- ד. הסבר האחרונים לשיטת הרמב"ם
- ה. דרך הסבר אחרת בשיטת הרמב"ם
- ו. פסק השו"ע

א. סוגיית הגמ'

בתוך הדיון בעניין דיני מניין הדיינים בבית דין (סנהדרין ה:): דנה הגמ' בדברי שמואל:

גופא אמר שמואל שניי שדנו דיניהם דין אלא שנקרא בית דין חצוף. יתיב רב נחמן וקאמר להא שמעתא. איתיביה רבא לרב נחמן אפילו שניי מזוכים או שניי מחייבים ואחד אומר איני יודע יוסיפו הדיינים, ואי איתא ליהו כשניי שדנו? שאני התם דמעיקרא אדעתא דתלתא יתיבי הכא לאו אדעתא דתלתא יתיבי.

יוצא שלדעת שמואל, אע"פ שבדיעבד שניי שדנו דיניהם דין, היינו דווקא כשהתחילו את הדין כך. אבל אם פתחו בשלשה, הרכב כזה מעכב ואינם יכולים לגמור דין בפחות משלשה.

צריך להתבונן בטעם הדבר: "מעיקרא אדעתא דתלתא יתיבי". האם זה דין מיוחד בסוגייתנו שגם לפי שמואל יש "עניין" לא להיות בית דין חצוף, ולכן לכתחילה רצו חברי בית הדין עצמם לדון בשלשה, ורצון זה הינו תנאי

חזק ומעכב אפילו בדיעבד, אבל אה"נ בצירורים אחרים, כגון שהתחילו בחמישה דיינים או בשבעה, שם נאמר שבדיעבד אין להקפיד על מספר זה בדווקא'. או שמא נאמר שזה מעין תנאי רגיל, וכל מספר דיינים שביררו לעצמם מראש הרי מספר זה מעכב בדיעבד². לפי כיוון זה, אפשר שיהיה הבדל בין אם ביררו הצדדים מראש מספר מסויים של דיינים לבין אם מספר הדיינים השתנה במהלך הדיון.

עוד יש לעיין- האם טעם ההלכה שכאשר אחד הדיינים אומר "איני יודע" צריך להוסיף הוא משום שאינו נחשב לדיין כלל, כפי שמצאנו בדיני נפשות (סנהדרין יז.), או שמא נאמר שיש לחלק, ובדיני ממונות הוא עדיין דיין, ובסוגייתנו החסרון הוא בכך שלא היה בירור טוב מינימלי של שלשה דיינים אלא רק של שניים, מכיון שאחד מהשלשה אינו יודע³.

ב. שיטת הרשב"א

דרך פשוטה בסוגיא וביישוב השאלות האלו היא שיטת הרשב"א'. הרשב"א סובר שדיין האומר שאינו יודע "אינו נחשב לכלום ואינו יושב עוד עמהם"⁴, ולכן כאשר אחד מתוך שלשה אומר שאינו יודע נמצא ההרכב חסר וצריך

1. כי אין כאן תנאי מפורש אבל בשלשה, זה בליבו ובלב כל אדם לא להיות בי"ד חצוף. לפי זה, דין זה של "אדעתא" וכו' אינו אלא לפי שמואל, אבל לפי רבי אבהו, שגם בדיעבד צריך שלשה, אין מציאות של דין כזה, שהרי בפחות משלשה אין בכלל בית דין וביותר משלשה מספר הדיינים הראשוני לא מעכב.

2. ואע"פ שאין כאן תנאי מפורש וכנ"ל, מ"מ אפשר לומר שמה שהתורה כתבה שאפשר לפסוק על-פי רוב מתוך שלשה דיינים, אפשר שזה רק האופן המינימלי של בירור "איכותי" מתוך דיון. אולם, אם יש מראש יותר דיינים בהרכב, מוטל על כולם לקחת חלק בדיון, כי אחרת אין זה בירור טוב מפני שאילו הדיין שלא לוקח חלק בדיון היה מביע את דעתו, "היה מראה פנים להיפך כל מה שהסכימו הרוב ויודו הרוב בכך". (כלשון שו"ת הרשב"א, ח"ב, סי' ק"ד).

3. כלומר הוא אמנם נחשב לדיין אך לא לדיין שבירר עם חבריו.

4. שו"ת הרשב"א, ח"ג, סימן שני"ו (הובא בכס"מ פ"ח מהלכות סנהדרין ה"ב).

5. מקורו מסוגיית סנהדרין יז., העוסקת בדיני נפשות- "מהו דתימא האי דקאמר איני יודע כמאן דאיתיה דמי. ואי אמר מילתא שמעינן ליה, קמ"ל דהאי דקאמר איני יודע כמאן דליתיה דמי". מסיים הרשב"א שם "וסתמא דמלתא אין לחלק בזה בין דיני ממונות לדיני נפשות". ראה לקמן דעת הכס"מ.

להוסיף עוד שניים⁶. מתוך ארבעת הדיינים הנשארים די שתהיה הכרעה על-פי בית דין ראוי, ולכן אם שניים מזכים (למשל) ואחד מחייב הדין יהיה שהנתבע זכאי, אע"פ שהרביעי אומר "איני יודע". ההסבר פשוט- מי שאומר "איני יודע" אינו נחשב כלל כדיין וכנ"ל, וכעת נשארו שלשה דיינים שהם "בית דין ראוי" שמתוכם יכול לצאת פסק דין.

הרשב"א מביא ראיה מהירושלמי (סנהדרין ה:ה) - "תני למה מוסיפין? שאם היו שניים מן הראשונים מזכים ואחד מהאחרונים, נגמר הדין בשלשה. אמר רבי אילא מכיון שנראה דינו ליגמר בארבעה אין גומרים אותו בשלשה". אין לומר שר' אילא סובר שצריך שכל הארבעה יאמרו אותו דבר, אלא ודאי כוונתו היא שכל הארבעה צריכים לקחת חלק פעיל בהכרעת הדין⁷. מתוך דבריו משמע שהדעה הראשונה סוברת שלא כל הארבעה חייבים להיות שותפים בדיון, ומדובר שאחד מהם אמר "איני יודע". א"כ מה שנאמר "ואחד מהאחרונים" אין הכוונה שאומר בדיוק כמו שני הראשונים, אלא הכוונה היא שהוא דן עמהם בפועל, וגם אם אומר נגדם (מחייב) עדיין "נגמר הדין בשלשה". וההלכה היא כדעה הראשונה.

סיכום דעת הרשב"א:

א « דין שאומר "איני יודע" אינו דין ואינו שייך לשום הרכב.

ב « מדבריו בסוגיא שלנו נראה שהרשב"א סובר שצריך להקפיד רק על הרכב מינימלי של שלשה דיינים- לדעת ר' אבהו מעיקר הדין ולדעת שמואל לפי שלא רצו להיות בי"ד חצוף (כדברי הר"ן), אבל ביותר משלשה גם אם אחד מהם אומר "איני יודע", השלשה הנשארים יכולים לפסוק דין. אמנם, במקום אחר⁸, פסק הרשב"א ש-"אם ביררו להם עשרה אנשים שידונו להם...ונסתלק אחד מהם ואינו אומר את דעתו או שאומר "איני יודע" אפילו הסכימו התשעה כולם לדעה אחת אינו כלום"⁹. זאת אומרת, שהרשב"א כן

6. תוספתא סנהדרין פ"ו ה"ד. נראה שהתוספתא השוותה בזה בין דיני ממונות לדיני נפשות (במשנה סנהדרין מ. דונו בהקשר זה דיני נפשות ולא נזכר הדין בדיני ממונות)

7. אכן, אם יהיו שניים מזכים ושניים מחייבים מוסיפים עד שיוכרע הדין עד שבעים ואחד (ראב"ד פ"ח מהלכות סנהדרין ה"ב בשם התוספתא).

8. שו"ת הרשב"א, ח"ב, סי' קד.

9. כך נפסק דין זה בשו"ע, חו"מ, סי' י"ג, סעיף ז.

מקפיד על מספר הדיינים המקורי גדול ככל שיהיה, ודלא כדלעיל. על מנת לתרץ סתירה זו, צריך לחלק בין אם פתחו בדין במספר נתון של דיינים, שאז יש הקפדה על מספר זה, לבין אם צריך אח"כ להוסיף דיינים מסיבה כל שהיא, שהרי אז לא היתה דעתו של איש מעיקרא שכך יהיה ההרכב.¹⁰

ג. שיטת הרמב"ם

הרמב"ם פסק את ההלכה העולה מסוגייתנו כך :

בית דין של שלשה שנחלקו שניים אומרים זכאי ואחד אומר חייב הרי זה זכאי...אחד אומר זכאי ואחד אומר חייב ואחד אומר איני יודע או שאמרו שניים זכאי או חייב והשלישי אומר איני יודע יוסיפו שניים. נמצאו חמישה נושאים ונותנים בדבר. אמרו שלשה מהם זכאי ושניים חייב הרי זה זכאי. אמרו שלשה חייב ושניים זכאי הרי זה חייב. אמרו שניים זכאי ושניים חייב ואחד אומר איני יודע מוסיפים שניים. אבל אם אמרו ארבעה זכאי או חייב ואחד אומר איני יודע או שאמרו שלשה זכאי ואחד חייב ואמר אחד איני יודע, בין זה שאמר איני יודע הוא שאמר איני יודע בתחילה בין שאמר אחר, הולכים אחר הרוב"

נמצאו בדברי הרמב"ם שתי נקודות מחודשות ביחס למה שראינו בשיטת הרשב"א.

הנקודה הראשונה היא ש-"נמצאו חמשה נושאים ונותנים". זאת אומרת, שגם הדיין שאמר "איני יודע" עדיין נחשב כחלק של ההרכב הכולל, וכפי שמפורש בהמשך דבריו שאותו דיין יכול לשנות את דעתו ולזכות או לחייב. מקשים על כך הראב"ד והרשב"א מהגמ' להלן (יז). שדיין שאמר "איני יודע" הוי "כמאן דליתא ואי אמר טעמא לא שמעינן ליה" וכנ"ל. מתרץ הכסף משנה (פ"ט ה"ב) שלדעת הרמב"ם דווקא לחובה לא שומעים לו כיון שבדיני נפשות אין אפשרות לחזור מזכות לחובה ולכן כן הוא גם מאמירה

10. סמ"ע, שם, סק"ט.

11. הלכות סנהדרין, פרק ח', ה"ב.

שאינו יודע לטעון חובה, אבל לזכות יכול לחזור בו. לעומת זאת, בדיני ממונות, שבהם דיין יכול להביא טעם לחובה אחרי שטען זכות, אזי גם אחרי שאמר "איני יודע" יכול עדיין לחזור בו בין לזכות בין לחובה¹², ולכן הינו עדיין שייך להרכב בית הדין.

לפי זה, מה שצריך להוסיף דיינים כאשר אחד מהשלשה אמר "איני יודע" ולא הולכים אחרי רוב המשתתפים (במידה ושניהם מזכים או מחייבים), זה משום שרק ע"י ג' דעות בפועל יכול הדין להתברר וכל זמן שאחד הדיינים אומר "איני יודע", אין כאן ג' דעות- וזה פירוש דברי הגמ' "אדעתא דתלתא יתיבי". שלשה דווקא, אבל בחמישה ויותר אין הקפדה אם אחד אומר "איני יודע"¹³ כיון שיש כבר בירור ע"י ג' דעות¹⁴.

הנקודה המחודשת השנייה היא- "אבל אם אמרו ארבעה זכאי או חייב ואחד אומר איני יודע או שאמרו שלשה זכאי ואחד חייב ואומר אחד איני יודע...הולכים אחר הרוב". הסמ"ע¹⁵ מדייק מכאן שדווקא אם רוב החמישה מחייבים או מזכים נגד מיעוט חבריהם שמתנגדים ו/או לא יודעים, אבל אם שניים מזכים ואחד חייב ושניים אומרים "איני יודע" צריך להוסיף, מכיון שאין כאן רוב נגד האומרים "איני יודע", ודלא כדעת הרשב"א הנ"ל. הגר"א¹⁶ כותב שהמקור לדברי הרמב"ם הוא מהירושלמי הנ"ל "שאם היו שניים מן הראשונים מזכים ואחד

12. נראה מדברי הכס"מ שאין כאן חילוק עקרוני. זאת אומרת, שדין שאומר "איני יודע" עדיין נחשב דיין, ויכול שוב להביע את דעתו לפני התנאים של הדיינים שהוא עסוק בהם, בדיני נפשות רק לזכות ובדיני ממונות בין לזכות בין לחובה. אמנם, נראה יותר שיש כאן חילוק עקרוני: דיין שעוד לא הביע את דעתו ("איני יודע") ולא עומדות לפניו מלוא האפשרויות של לחייב או לזכות אינו דיין יותר. וראה את דברי התוס' (לג', ד"ה "אחד מן התלמידים") שמה שיכול לטעון לזכות זה משום שלא גרע מאחד התלמידים. אבל בדיני ממונות, כיון שיכול לחזור בו לזכות או לחובה, הרי יש בו עדיין את היכולת ההתחלתית של כל דיין.

13. כיון שהוא חלק מבית הדין כדברי הרמב"ם הנ"ל "נמצאו חמישה וכו'" אבל אם יסתלק או ימות אחד הדיינים לפני דיון ודאי שהמספר המקורי מעכב.

14. ואפילו לשמואל, שמתיר בדיעבד לדון ע"י אחד או שניים, מ"מ כבר כתב הרמב"ם (פ"ב, הלכה י"א) שאע"פ שקיי"ל דמן התורה מותר לאחד לדון, ובפועל יחיד מומחה יכול לדון, מ"מ אינו חשוב "בית דין" עד שיהיו שלשה.

15. חו"מ, סימן י"ח, סק"ו, בשם מהרש"ל.

16. בבאורו לשו"ע, שם, סק"ו.

מהאחרונים נגמר הדין בשלשה". פירוש הדברים לפי הרמב"ם הוא "שאחד מהאחרונים" מזכה כפי שני הראשונים על מנת שהם יהוו רוב דעות נגד שני האחרונים בין חייבו בין אמרו "איני יודע".

עתה, דברי הרמב"ם קשים. מחד, דייקנו מדבריו שצריך רוב דעות מתוך החמישה, כי גם מי שאומר "איני יודע" נחשב כדעה, השוללת את שאר הדעות. מאידך, אע"פ שבתוך "החמישה נושאים ונותנים" אין זה מעכב שאחד אומר "איני יודע" כיון שאנו לא אומרים "אדעתא דחמשה יתיבי", כפי שהגמ' קבעה לגבי שלשה, כיון שכל זמן שיש בירור ע"י שלשה דיינים, אין צורך ביותר. אם כן, למה הרמב"ם אינו מסכים לציור של הרשב"א ששניים מזכים ואחד מחייב ושניים אינם יודעים, הרי יש כאן בירור ע"י שלשה?

ד. הסבר האחרונים לשיטת הרמב"ם

חילקו האחרונים¹⁷ שיש בדין רוב בבית-דין שני דינים שונים. דין אחד הוא ספירת הקולות, הכרעת הדין ע"פ רוב דעות. הדין השני הוא מה שבית דין בכללותו מחייב או מזכה, אע"פ שהמיעוט חולק, והיה מקום לומר שאין כאן הרכב של שלשה, גם בזה מחדשת התורה "אחרי רבים להטות" שרובו של בית דין ככולו¹⁸, וגם החולקים הופכים להיות חלק מההרכב הפוסק. סובר הרמב"ם שלעניין הבירור, די בשלשה ואם יש הרכב של חמשה לא נאמר "אדעתא דחמשה יתיבי" לעניין זה שאם אחד יאמר "איני יודע". אבל לעניין פסק בית-הדין, אנו נספור את האנשים נושאי הדעות, שמרכיבים את בית-הדין, ואם לא יהיה רוב בעלי אותה דעה לא נוכל להחיל את הדין של רובו ככולו.

17. לעומת הבנת הרשב"א ש"אחד מהאחרונים" דן עמהם, לאפוקי שיאמר "איני יודע". הרשב"א הטעים את הבנתו ע"פ הבנת דברי ר' אילא, החולק על השיטה הראשונה בירושלמי וכנ"ל. הגר"א מיישב שלפי הרמב"ם, ר' אילא מבין שמי שאמר "איני יודע" כמאן דליתיה, ולכן אין אפשרות של "החלפת תפקידים", כפי שסיים הרמב"ם "בין זה שאמר איני יודע בתחלה בין שאמר אחר" וצריך שכל ארבעת הדיינים יקחו חלק פעיל בדיון. וזה דבריו: "נראה דינו ליגמר בארבעה וכו'". כמובן, הרמב"ם פוסק כדעה הראשונה בירושלמי.

18. ר' שמואל רוזובסקי ע"פ דברי הגר"ח (על השי"ס) על התוס' ב"ק כז.:

19. כמו שחיטת רוב סימנים בבהמה.

אפשר לסכם הסבר נפלא זה בכך שלעניין בירור האמת מי שאומר "איני יודע" אינו נחשב כלל, אבל לעניין פסק הדין ע"י ההרכב המתחיל בדין הוא נחשב לאחד מהדיינים, ומחשיבים את עמדתו. לפי זה, אפשר שאין חילוק בין דיני נפשות לדיני ממונות.²⁰

ה. דרך הסבר אחרת בשיטת הרמב"ם

מה יהיה הדין בשלשה מזכים או מחייבים (אחד מהאחרונים עם שניים מהראשונים) ושניים אומרים "איני יודע" (אחד מהראשונים ואחד מהאחרונים)? ע"פ ההסבר שהבאנו, לא צריך להיות הבדל. יש כאן בירור של שלשה לפחות ויש גם רוב דעות מחייבות או מזכות. וכן כותב הסמ"ע (לעיל) בפירושו: "אם ג' מזכים ושניים אומרים איני יודע דהולכים אחר רוב".

אמנם,²¹ המעיין בדברי הרמב"ם יווכח שכשם שצריך לשלול את הציור של הרשב"א וכנ"ל, כך יהיה גם לגבי ציור זה כיון שבכל המקרים שהרמב"ם מביא אין פחות מארבעה דיינים המביעים דעה חיובית ורק אחד אומר "איני יודע". משמע שאם עוד אחד מהדיינים יאמר שאינו יודע, צריך להוסיף עוד דיינים חדשים.

צריך לומר שהרמב"ם סובר שדיין שאומר "איני יודע" כמאן דליתיה, וכפשטות דברי הגמ' להלן (יז.),²² ולכן צריך להוסיף דיינים. גם כאשר הוסיפו שני דיינים, באופן שיש עכשיו ארבעה דיינים "פעילים", הרכב זה מעכב כי כן אומרים "אדעתא דארבעה יתיבי", כפי שהגמ' אמרה לגבי שלשה. בזה מחמיר הוא יותר מהרשב"א, שצינו שיש לדעתו חילוק בין קביעת מספר מסוים של דיינים מראש לבין הרכב שנכפה בנסיבות שונות על הצדדים. זאת הסיבה שעל-פי הרמב"ם אם אחד מהחדשים אומר "איני יודע", צריך להוסיף דיינים, כיון שלא סיימו את הדין בהרכב שפתחו בו,

²⁰ לפי ששתי הגמ' דברו על מינימום של ג' בדיני ממונות ומינימום של כ"ג בדיני נפשות.

הדין השני נלמד מהירושלמי.

²¹ העיר אחד החברים, הראל חזי נ"י.

²² אע"פ שהכס"מ הביא חילוק יפה וכנ"ל, מ"מ כאשר המשנה בדף לב. מונה את הדברים שיש בין דיני נפשות לדיני ממונות אינה מונה את הדין הזה. ואין דרכו של הרמב"ם לחדש חילוקים שאינם כתובים.

ולא משנה אם השני (מהאחרונים) מזכה יחד עם הראשונים (נגד הסמ"ע) או מחייב נגד הראשונים (נגד הרשב"א). מ"מ, מחדש הרמב"ם ע"פ הירושלמי²³, שמי שאומר "איני יודע" עדיין שייך בכח להרכב ויכול להביע את דעתו, באופן כזה שאם אחד מהאחרונים אינו מסוגל לפסוק, הוא יוכל לתפוס את מקומו²⁴.

ו. פסק השו"ע

השו"ע (סי' י"ג, ס"ז) מעתיק את לשון הרשב"א, שהבאנו לעיל - "אם בררו להם עשרה אנשים..", אך גם מעתיק (סי' י"ח, ס"א) את לשון הרמב"ם הנ"ל. כותב על כך הרמ"א (סי' י"ח, שם): "וכן נראה לי עיקר דלא כמו שכתב לעיל סימן י"ג ס"ז בהיפך והוא דעת החולקים. ואפשר שדעתו לחלוק בין אם נתברר תחלה יותר מג' ובין ירדו מתחלה לג', אך אינו נראה לי רק שחולקים הראשון דעת הרמב"ם ובשנית דעת הרשב"א. ע"כ".

הסמ"ע (סק"ט) והגר"א הבינו את דברי הרמ"א שהוא מבין ברמב"ם כפי ההסבר הראשון שהבאנו, שמי שאומר "איני יודע" כמאן דאיתיה, ויש כאן הרכב של עשרה, רק שיש לחלק שבביררו מספר מראש אפשר שמקפידים שהבירור יהיה ע"י אותם עשרה²⁵.

אמנם, לפי דברינו דברי השו"ע מבוארים. גם הרמב"ם סובר שמי שאומר "איני יודע" הרי הוא כמאן דליתיה וזו הסיבה שאינו מוכן לציור שבו גם אחד מהאחרונים אומר "איני יודע", כיון שההרכב של ארבעה מעכב. אם כך, ק"ו שהרמב"ם בעניין זה יסכים לדברי הרשב"א שכשביררו מראש, יש להקפיד שיהיו עשרה דיינים פעילים. ודווקא לשיטת רשב"א מוכרחים לומר שיש חילוק בין שני המקרים. ופשוט.

23. כי בזה נחלקו הדעה הראשונה ור' אילא. ר' אילא סובר דהוי כמאן דליתיה לגמרי ונפסל לדין הזה. לעומתו, ת"ק סובר דהוי כמאן דליתיה בפועל אבל לא בכח.

24. אפשר שזה יהיה כך גם בדיני נפשות, לפחות לזכות, אבל יותר נוח לקבל לעניין זה את החילוק של הכס"מ.

25. וראה שם בסמ"ע שתמה על הרמ"א, למה חילוק זה "אינו נראה לו". ראה חידושי ר' שמואל סימן ו' שמיישב היטב את דברי הרמ"א.